

تحلیل الگوی فضایی شاخص‌های فقر شهری در شهر بابل

عامر نیک پور^۱
مرتضی رخازاده^۲
فاطمه الهقلى تبار نشلي^۳

چکیده

امروزه تلاش جهت تحقق توسعه انسانی، سنجش و تعیین فقر شهری موضوعی است که در سیاستگذاری و مدیریت توسعه انسانی در بسیاری از کشورهای مواجه با آن دنبال می‌شود و این امر نیازمند اتخاذ روش‌های علمی به ویژه در تعیین جغرافیایی پهنه‌های فقیرنشین شهری از طریق کاربرد روش‌های آماری و تعریف شاخص‌های مناسب جهت تعیین ابعاد متفاوت فقر شهری است. نوع تحقیق حاضر کاربردی می‌باشد و در تدوین این تحقیق از روش‌های توصیفی-تحلیلی و اسنادی-پیمایشی استفاده شده است. داده‌های مورد استفاده از بلوک‌های آماری سال ۱۳۹۰ مرکز آمار ایران به دست آمده است. برای استخراج و طبقه‌بندی داده‌های این پژوهش از نرم افزار GIS و از ابزار Hot Spot Analysis برای تحلیل الگوهای فقر استفاده شده است. شاخص‌های مورد استفاده در این پژوهش در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی بررسی شده است. نتایج یافته‌ها در بعد اقتصادی نشان داد که محدوده‌های شمالی غربی و جنوب شرقی شهر از فقر گسترده‌ای رنج می‌برند. در این مناطق بیش از ۲۳ درصد جمعیت شهر در شرایط فقر نسبی و ۱/۷ درصد جمعیت

^۱- دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (نویسنده مسئول)
Email: a.nikpour@umz.ac.ir-Tel:09111002343

^۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه خوارزمی ، تهران، ایران

^۳- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه زنجان ، زنجان، ایران

در شرایط فقر مطلق هستند. در بعد اجتماعی بیش از ۳۶ درصد از مساحت شهر در فقرنی و مطلق هستند که حدود ۲۹/۹ درصد از جمعیت شهر در این مناطق زندگی می‌کنند. در بعد کالبدی فقر حاشیه‌های جنوبی و شمال شرقی شهر همچون ابعاد اقتصادی و اجتماعی در شرایط نامساعد کالبدی قرار دارند. از نظر فضایی غالب محلات ۱۹، ۱۸ و ۱۱ در شرایط فقرکالبدی هستند. در الگوی نهایی فقر نتایج نشان داد پهنه‌های فقر در شهر بابل جمعیتی بالغ بر ۴۷۱۴۰ نفر را در خود جای داده اند که ۳۵/۲ درصد از جمعیت کل شهر را تشکیل می‌دهد این پهنه‌ها غالباً در محدوده‌های حاشیه‌ای شمال شرقی و جنوبی شهر قرار دارند.

واژگان کلیدی: الگوی فضایی، پهنه بندی، ابعاد فقر، فقرشهری، بابل

مقدمه

یکی از مسائل عمدۀ جهان امروز اسکان بشر به دنبال شهرنشینی است. گسترش شهرها با ساختار فضایی نامنسجم و از هم گسیخته سبب تمرکز نامعقول امکانات و خدمات در بخش‌های مشخصی از شهر شده است(عبدی دانشپور، ۱۳۷۸: ۳۷) که پیامدهایی از جمله نابرابری‌های اجتماعی، فقر، افزایش فساد و جرم و جنایت، بحران‌های زیست محیطی، اختلاف طبقاتی، نبود رفاه اجتماعی، مرگ و میر زودرس در کودکان و مادران، بد مسکنی و بی مسکنی، اسکان غیر رسمی و... را می‌توان در این مقوله مورد بررسی قرار داد(زنگنه، ۱۳۸۹:..).

یکی از مهمترین معطلات شهری شکل‌گیری پدیده‌ای به نام فقر شهری است(زنگنه، ۱۳۸۹: ۱). فقر شهری پدیده چند بعدی است و شهرنشینان به خاطر بسیاری از محرومیت‌ها، از جمله عدم دسترسی به فرصت‌های اشتغال، مسکن و زیرساخت‌های مناسب، نبود تأمین اجتماعی و دسترسی به بهداشت، آموزش و امنیت فردی در رنج و مضيقه اند، فقر شهری تنها محدود به ویژگی‌های نام بردۀ نبوده و اشاره به شرایط ناپایداری، که منجر به آسیب‌پذیری و ناتوانی در مقابل آسیب‌ها نیز می‌شود دارد(Kessides, 2002:2)

زندگی در شهرهای فقر زده به معنی اقتصادی است که تولید آن برای زنده ماندن است، فقر شهری انتقال شوک اقتصادی کلانی است که معمولاً از طریق بازار کار و از دست دادن کار رخ می‌دهد(Fay,2005:2). گستره‌های فقر را می‌باید بازنمود فضایی-مکانی فقر در پهنه‌های شهری معرفی نمود. سابقه مطالعات مربوط به فقر تقریباً طولانی است، اما رویکرد مدون و دانشگاهی به این قضیه چندان قدیمی نیست. در این قسمت از پژوهش به مرور برخی از مطالعات انجام شده در این زمینه خواهیم پرداخت.

از جمله مطالعات انجام شده در این زمینه، تحقیق رن با عنوان «مدل سازی پویایی‌های فقر در محلات با سطح فقر متوسط: رویکردی چند سطحی» می‌باشد. این پژوهش که در دانشگاه ایالتی اوهايو برای نواحی کلان شهری ایالات متحده در بازه زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۰ انجام شده است، فرایند گذار محلات متوسط به چرخه فقر را بررسی شده و نتیجه می‌گیرد که در نواحی کلان شهری آمریکا، فرایند گذار محلات، با مدل کلاسی چرخه زندگی، قابل تبیین است.(Ren,2001:1-20).

هی و همکارانش در پژوهشی با عنوان «تمرکز و توزیع فقر در گروه‌های اجتماعی شهرهای چین» نشان دادند که فقر بیشتر و شدیدتری نسبت به آمار رسمی کشوری در برخی از گروه‌های اجتماعی از جمله اقشار کارگر، بیکارها و مهاجران روستاوی وجود دارد و نیز شناسایی و حمایت این گروه‌ها توسط شبکه امنیت اجتماعی را پیشنهاد دادند(He,2008:42).

روسایی و همکارانش در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی تحلیل فضایی گسترش فقر شهری در شهر تبریز طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵ به توزیع فقر شهری در فضاهای شهر تبریز و اختلاف و شکاف طبقاتی در برخورداری از شاخص‌های فقر شهری را نشان دادند. در این مقاله از شاخص‌های کالبدی، اجتماعی و اقتصادی استفاده شده است. همچنین برای تحلیل الگوهای پراکنش فقر شهری از آماره موران استفاده شده است. (روسایی و همکاران، ۱۳۹۵:۱۰).

روستایی و همکاران در مقاله ارزیابی فقر شهری در محلات اسکان غیررسمی شهر کرمانشاه با استفاده از مدل تحلیل عاملی نشان دادند که بلوک‌های شهر کرمانشاه مکانی برای تبلور تمایزات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی است. این سکونتگاه‌ها جلوه فقر به شمار می‌روند که از لحاظ پویایی روند متفاوتی را طی می‌کنند. وجود نواحی نابرابر در فضای شهر کرمانشاه به جدایی گزینی فضایی، اجتماعی و اقتصادی منجر گردیده است(روستایی و همکاران، ۱۳۹۴).

مهدی و همکاران در مقاله بررسی و تحلیل سلامت زیست و دسترسی به شاخص‌های سلامت در محلات حاشیه نشین به این نتیجه دست یافتند که به علت ضعف مفرط اجتماعی، فرهنگی و به ویژه اقتصادی ساکنان محله شادقلی خان و نیز وجود عوامل تهدیدزای درونی-بیرونی در محل، ساکنان مورد مطالعه، دسترسی مناسبی به شاخص‌های سلامت ندارند و به تبع از سلامت زیست مناسبی نیز برخوردار نمی‌باشند(مهدی و همکاران، ۱۳۹۳).

علیرغم توجه خاصی که به موضوع فقر شهری در مطالعات شهری جهان حاضر شده و می‌شود، جایگاه اینگونه مطالعات در پژوهش‌های جغرافیایی کشورمان چه در بعد نظری و چه در ابعاد آماری تا حدودی خالی است و در این رابطه نوعی خلاء احساس می‌شود. البته مقوله فقر شهری در حوزه‌های علوم اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است. نظر به اینکه فقر دارای ویژگی‌های جغرافیایی در ابعاد مکان و زمان بوده و با توجه به این که تقویت حس نوعدوستی و تلاش برای بهبود زندگی بشر از مهمترین اهداف آموزشی جغرافیاست ارائه چنین پژوهش‌هایی ضمن غنی سازی ادبیات جغرافیایی کشورمان می‌تواند به عنوان راهنمایی مناسب برای تدوین برنامه‌های عدالت اجتماعی و فقرزدایی در فضاهای شهری مورد استفاده قرار گیرد(روستایی، ۱۳۹۵).

امروزه در تلاش جهت تحقق توسعه انسانی، سنجش و تعیین فقر شهری موضوعی است که در سیاستگذاری و مدیریت توسعه انسانی در بسیاری از کشورهای مواجه با آن دنبال می‌شود و این امر نیازمند اتخاذ روش‌های علمی به ویژه در تعیین جغرافیایی پهنه‌های فقیرنشین شهری از طریق کاربرد روش‌های آماری و تعریف شاخص‌های مناسب

جهت تعیین ابعاد متفاوت فقر شهری است (بمانیان و همکاران، ۱۳۹۰: ۱). از آنجایی که استفاده از روش‌های آماری عمدتاً متوجه تعیین فقر نسبی (تعریف کلی از فقر) و تعیین نابرابری‌ها در سطوح کلان و ملی بوده است، لذا حداقل در ایران کمتر به موضوع سنجش فقر شهری و محله‌ای پرداخته شده است.

لذا در این پژوهش سعی داریم تا ضمن تعریف فقر شهری و ابعاد اصلی آن، به شناختی دقیق از ویژگی‌های جغرافیایی فقر شهری و ابعاد آن در محدوده مورد مطالعه دست یابیم؛ با توجه به اینکه در طی سرشماره‌های مختلف همواره شهر بابل جزو شهرهایی از استان مازندران می‌باشد که در آن شاخص‌هایی همچون نرخ بیکاری، جمعیت غیرفعال، نرخ سرباری و ... در آن بالا می‌باشد و طی دو دهه اخیر، شاهد عدم تلاش مسئولین امر برای شناخت پهنه‌های فقر و ابعاد آن در شهر بابل در جهت برنامه ریزی کارآمدتر و موثرتر، برای بهرمندی همه اقسام مردم از توزیع عادلانه منابع و امکانات صورت نپذیرفته است؛ لذا در این پژوهش تلاش خواهد شد وضعیت موجود محلات شهر بابل را، از لحاظ شاخص‌های فقر شهری در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی بررسی کنیم. بنابراین این پژوهش در پی پاسخگویی به این سوال اصلی می‌باشد: پراکنش فضایی ابعاد مختلف فقر در شهر بابل چگونه است؟

مبانی نظری تحقیق

فقر شهری، بیش از یک سده است که موضوع مورد بحث جامعه شناسان، اقتصاددانان و سیاستمداران است. بی‌شک تعریفی از فقر که در بردارنده مفهومی فراگیر برای تمامی شرایط باشد و در طول زمان ثابت بماند، امکان پذیر نیست؛ زیرا فقر مفهومی نسبی است که با شرایط زمانی و مکانی تعریف می‌شود (مجیدی خامنه و محمدی، ۱۳۸۴: ۱۳۷). در واقع، مفهومی چند بعدی بوده و تعریف آن فراتر از محرومیت غذایی است (Job, 2002: 1). فقر، فقر محرومیت از قابلیت‌های اساسی، حقوق بشر، آزادی انتخاب و فرصت‌های برابر است (Odeskon, 2010: 2) و در چندین جنبه از زندگی روزمره از قبیل درآمد کم، گرسنگی، زندگی در شرایط ناسالم، دسترسی ناکافی به خدمات اولیه، آسیب پذیری، محرومیت اجتماعی، سیاسی، حق رأی، نالمنی و ... تجلی یافته است (Simler et al, 2003: 1).

در دهه‌های اخیر به علت تمرکز فزاینده و تأسف بار فقر در شهرها، بحث در مورد عوامل، عواقب و نیز راه حل‌های مبارزه با آن، بسیار مورد علاقه بوده است(Curley, 2005). بررسی علمی فقر در کشورهای انگلوساکسون، با تحقیقاتی که بوت و روانتری در اوخر قرن نوزدهم در انگلستان انجام داده اند آغاز شد(جواهری پور، ۱۳۸۱: ۸۵).

در ایران پدیده فقر شهری کمتر به صورت مسئله مستقل نگریسته شده است. فقر در دهه‌های گذشته بیشتر در حوزه‌های اقتصادی و بهداشتی مطرح شده است و کمتر در عرصه‌های جغرافیایی یا در حوزه‌های شهری، مورد توجه درخور بوده است. تحولات اجتماعی و اقتصادی، رشد سریع جمعیت و شهر نشین شدن شتابان آن در دهه‌های اخیر در ایران، پدیده فقر شهری و نابرابری‌های اجتماعی و اختلاف شدید طبقاتی را بعنوان یکی از خصیصه‌های زندگی شهرهای جهان سومی بر زندگی شهری عارض نموده است، بطوری که مبارزه با آن بعنوان یکی از سیاست‌های کلان نظام برنامه‌ریزی کشور هم در برنامه‌های کوتاه مدت و هم استراتژی‌های دراز مدت قلمداد می‌شود. کاهش فقر یک نگرانی جهانی و در واقع یکی از مهمترین اهداف کشورهای کم درآمد، درحال توسعه و مؤسسات مالی بین المللی است(Simler, 2003: 1). آنچه در مقوله فقر در حوزه مطالعات شهری اهمیت می‌یابد، «تبولر فضایی فقر» در شهرهاست. تبولر فضایی فقر را می‌تواند در قالب شکل‌گیری و بسط گسترهای فقر، بافت‌های فرسوده، بافت‌های ناکارآمد، اسکان غیررسمی و حاشیه نشینی با مشکلات حاد مهاجران فقیر، بیکاری، اشتغال کاذب، بار تکفل بالا، خشونت و نالمنی و مواردی از این دست مشاهده کرد(رضایی و همکاران، ۱۳۹۳: ۴).

معرفی منطقه مورد مطالعه

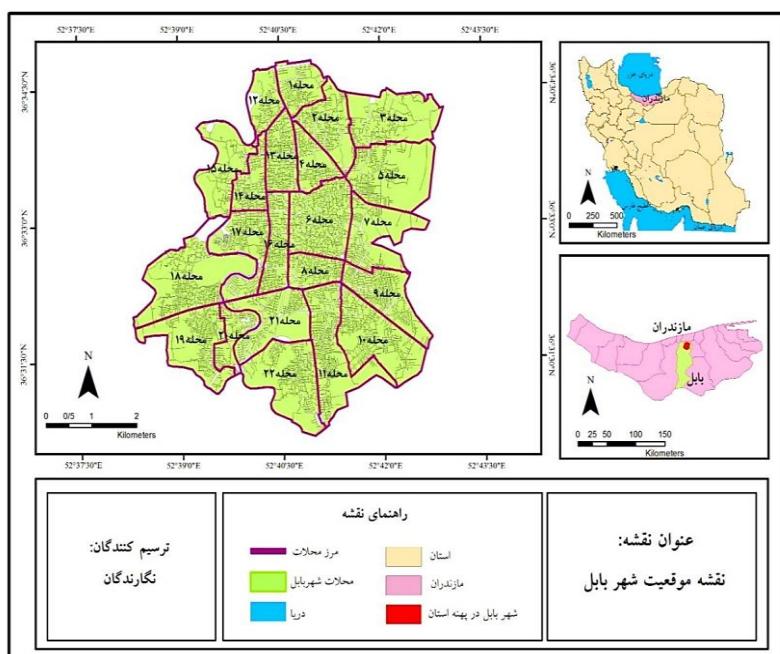
شهر بابل مرکز شهرستان بابل واقع در استان مازندران است که به دو منطقه شهری و ۲۲ محله تقسیم گردیده است. شهر بابل در ۲۱۷ کیلومتری شمال شرقی تهران در مرکز شهرستان بابل واقع شده است. بابل از نظر موقعیت جغرافیایی در طول ۵۲ درجه و ۴۴ دقیقه و ۲۰ ثانیه، و عرض ۳۶ درجه و ۳۴ دقیقه و ۱۵ ثانیه جغرافیایی قرار دارد. این شهر از شمال به شهرستان‌های ساحلی بابلسر و فریدونکنار، از شمال شرقی به شهرستان سیمرغ، از شرق به شهرستان‌های قائمشهر و سوادکوه شمالی، از جنوب شرقی به شهرستان سوادکوه،

از غرب به شهرستان آمل و از جنوب با رشته کوه البرز و شهرستان فیروزکوه، همسایه است. ارتفاع بابل دو متر پایین تر از سطح دریای آزاد، و ۵۲ متر بالاتر از سطح دریای خزر می‌باشد. تعداد کل خانوارهای این شهر برابر ۸۱۵۷۲ است و دارای ۶۶۳۰۴ واحد مسکونی می‌باشد. مساحت این شهر $30/3$ کیلومترمربع است (طرح تفصیلی، ۱۳۸۵: ۱۹-۱۵).

جدول شماره (۱) تغییرات جمعیتی شهر بابل طی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵

سال	۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵
جمعیت	۲۵۰۲۱۷	۲۱۸۲۴۰	۲۰۱۳۳۵	۱۵۸۳۴۶	۱۱۵۳۲۰
نرخ رشد	۲/۸	۱/۹	۱/۳۷	۲/۲۲	۵/۴۱

منبع: (استخراج نگارندگان از سرشماری‌های نفوس و مسکن مرکز آمار ایران)

شکل (۱) نقشه موقعیت جغرافیایی شهر بابل

مواد و روش‌ها

نوع تحقیق حاضر کاربردی می‌باشد و در تدوین این تحقیق از روش اسنادی، مطالعه‌ی کتابخانه‌ای برای جمع‌آوری دیدگاه‌ها، نظریات و تجربیات موجود و از روش توصیفی-تحلیلی برای بررسی الگوی فضایی فقر در شهر بابل استفاده شده است. داده‌های مورد استفاده از بلوک‌های آماری سال ۱۳۹۰ مرکز آمار ایران به دست آمده است. برای استخراج و طبقه‌بندی داده‌های این پژوهش از نرم افزار GIS استفاده شده است. در این پژوهش از ۲۵ شاخص مرتبط با فقر شهری در دو سطح محله و بلوک‌های شهری استفاده شده است. شاخص‌های مورد استفاده در این پژوهش در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی مورد بررسی قرار گرفته است. به منظور شناسایی پهنه‌های فقر، ابتدا شاخص‌های مورد نظر در سطح بلوک‌های آماری محاسبه شدند. در ادامه همه بلوک‌های آماری برحسب فیلد مورد نظر از طریق ابزار Hot Spot Analysis Tools Spatial Statistics مورد بررسی قرار گرفت و بر اساس آن، تحلیل فضایی شاخص‌های فقرشهری، در مقیاس بلوک‌های آماری صورت پذیرفت.

امتیاز Z محاسبه شده نشان می‌دهد که کدام بخش از داده‌ها به مقادیر کم و زیاد خوشبندی شده اند. به عبارت دیگر اگر مجموعه‌ای از عوارض وزن دهی شده داشته باشیم، این ابزار، خوشبندی عوارض با مقدار زیاد (لکه‌های داغ) و خوشبندی عوارض با مقادیر کم (لکه‌های سرد) را شناسایی می‌کند (عسگری، ۱۳۹۰: ۷۰). این ابزار در حقیقت به هر عارضه، در چارچوب عوارضی که در همسایگی اش قرار می‌گیرد تحلیل فضایی خوشبندی فقر را انجام می‌دهد. برای اینکه یک عارضه، لکه داغ تلقی شود و از نظر آماری معنادار نیز باشد، باید هم خودش و هم عوارضی که در همسایگی اش قرار دارند، مقدار زیادی داشته باشند. جمع محلی^۱ یک عارضه و همسایگانش به طور نسبی با جمع کل عارضه‌ها مقایسه می‌شود. زمانی که جمع محلی به طور زیاد و غیرمنتظره‌ای از جمع محلی مورد انتظار بیشتر باشد و اختلاف به اندازه‌ای باشد که نتوان آن را در نتیجهٔ تصادف دانست، امتیاز Z به دست خواهد آمد.

¹ Local Sum

در ادامه لایه‌های هریک از شاخص‌های مورد نظر بر اساس فیلد GiZScore به دست آمده حاصل از روش Hot Spot Analysis تبدیل به لایه‌ای رستری شدنده. همچنین به منظور طبقه‌بندی و ارزش گذاری مجدد با توجه به جهت شاخص (Z) از ابزار Reclassify Overlay Analyst Tools Spatial استفاده شده است. سرانجام برای Map از توابع Raster Calculator استفاده شده است. در نهایت از توابع Raster To Polygon ابزار Conversion Tools نقشه‌های فضایی فقر شهری تولید شده اند.

جدول (۲) شاخص‌های مورد استفاده برای تحلیل وضعیت فقر در شهر بابل

Z	میانگین	حداکثر	حداقل	شاخص	ابعاد
-	۳۴/۰۶	۳۷/۷۰	۲۹/۶۰	نرخ سرباری	نیازمندی
-	۲/۳۴	۲/۸۹	۲/۰۷	بار تکفل واقعی	نیازمندی
-	۲/۹۶	۳/۳۸	۲/۸۱	بار اقتصادی / بار جمعیتی	نیازمندی
-	۱۱/۴۴	۱۹/۳۵	۵/۵۰	نرخ بیکاری	نیازمندی
-	۳/۳۴۸	۳/۸۹۱	۳/۰۷۵	بار معیشتی	نیازمندی
+	۳۸/۸۰	۴۱/۱۵	۳۲/۹۲	مشارکت اقتصادی	نیازمندی
+	۳۳/۸۲	۳۵/۵۳	۲۹/۵۳	میزان فعالیت عمومی	نیازمندی
-	۸/۳۷	۱۳/۷۴	۴/۲۰	نرخ بی سوادی	نیازمندی
-	۱/۹۵	۲/۴۷	۱/۲۹	نرخ بی سوادی در جمعیت لازم للعلم	نیازمندی
-	۵/۱۷	۹/۶۵	۲/۱۵	میزان سالخورده‌گی جمعیت	نیازمندی
+	۳/۲۶	۳/۴۶	۳/۰۹	متوسط بعد خانوار	نیازمندی
+	۲۸/۳۷	۳۲/۷۴	۲۶/۶۸	میزان اشتغال به تحصیل	نیازمندی
-	۵۴/۳۰	۷۸/۱۴	۳۶/۲۰	محرومیت خانوار از رایانه	نیازمندی
-	۴۶/۸۳	۶۱/۰۶	۳۰/۷۶	محرومیت از اتومبیل شخصی	نیازمندی
-	۴۸/۵۵	۵۴/۲۰	۴۴/۸۲	جمعیت غیرفعال	نیازمندی
-	۱/۰۰۷	۱/۰۲	۱/۰۰	تراکم خانوار در واحد مسکونی	نیازمندی
-	۳/۳۰	۳/۴۷	۳/۱۱	تراکم نفر در واحد مسکونی	نیازمندی

تراکم خالص مسکونی به ازای هر ۱۰۰ مترمربع زیربنای	۲/۶۵	۳/۵۶	۲/۰۸	
تراکم نفر در اتاق	۱/۷۱	۲/۲۷	۱/۳۸	
محرومیت از امکانات پهداشی	۱/۴۷	۶/۵۸	۰/۲۴	
محرومیت از امکانات زیرساختی	۷/۵۵	۱۷/۹۴	۰/۹۵	
واحدهای مسکونی با مساحت زیربنای کمتر از ۵۰ مترمربع	۳/۵۲	۷/۸۲	۰/۵۹	
درصد واحدهای مسکونی استیجاری	۲۸/۱۰	۳۳/۲۱	۱۴/۶۰	
واحدهای مسکونی با مصالح کم دوام	۶/۲۸	۲۱/۰۶	۰/۱۶	
واحدهای مسکونی با بیش از یک خانوار	۱/۰۶	۴/۹۴	۰/۰۰	

مأخذ: زیاری ۱۳۷۷، تمنا ۱۳۸۳، موسوی و همکاران ۱۳۹۲، زنگنه ۱۳۸۹، جوان

یافته‌ها و بحث

- تحلیل فضایی فقر شهری

در این بخش با بررسی ویژگی‌های شهر بابل با استفاده از آمار و اطلاعات موجود سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ به شناختی دقیق از محلات شهر بابل دست خواهیم یافت. به منظور درکی بهتر از ابعاد فقر شهری، شاخص‌های فقر شهری به سه بعد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی طبقه‌بندی شده است، که در ادامه به تفصیل به ابعاد مختلف آن در محلات شهر بابل خواهیم پرداخت.

- بعد اقتصادی فقر

قابل ذکر است بررسی تمامی فاكتورها و عوامل اقتصادی به دلایل مختلف دارای محدودیت است. به عنوان مثال اطلاعات آماری رسمی در مورد درآمد خانوارها، قیمت زمین و مسکن و رسمیت مالکیت وجود ندارد. با این وجود شاخص‌های اقتصادی مانند: نرخ بیکاری، بار تکفل، بارمعیشتی و مشارکت اقتصادی برای شهر بابل وجود داشته که این شاخص‌ها در محلات شهر مورد تجزیه و تحلیل و بررسی قرار گرفته است. نتایج یافته‌ها در سطح محلات شهر نشان می‌دهد محلات ۸، ۱۹ و ۳ دارای نامطلوب‌ترین وضعیت از نظر نرخ سرباری می‌باشد؛ مقدار این شاخص در سطح کل شهر رقمی بالغ بر ۳۷/۳۴ درصد

می‌باشد. در خصوص بار تکفل خالص، محلات مرکزی ۴ و ۶ نسبت به سایر محلات شهر در شرایط نامطلوب تری قرار دارد. همچنین مقدار بار تکفل خالص بدست آمده برای کل شهر رقم ۲/۳۴ را نشان می‌دهد که شرایط نسبتاً متعادلی در سطح شهر نشان می‌دهد. بررسی‌ها نشان داد درصد بیکاری در سطح شهر رقم نسبتاً بالای ۱۱/۴۴ درصد می‌باشد. این در حالی است که محلات ۲۲ و ۹ شهر شرایط بسیار نامطلوبی تری نسبت به میانگین کل شهر دارند؛ میزان بیکاری در این محلات ۱۹/۳۵ و ۱۶/۳۵ درصد را نشان می‌دهد که تاثیر زیادی بر افزایش فقر در این محلات دارد. شاخص دیگر در اشتغال جمعیت و تعیین رابطه آن با جمعیت غیر شاغل، «بار معیشت» است. در بین محلات شهر، محلات ۴ و ۶ نامطلوب‌ترین وضعیت را دارند. مقدار بار معیشتی بدست آمده برای این محلات به ترتیب عدد ۳/۸۹ و ۳/۶۳ را نشان می‌دهد.

جدول (۳) وضعیت شاخص‌های اقتصادی فقر شهر در محلات شهر بابل

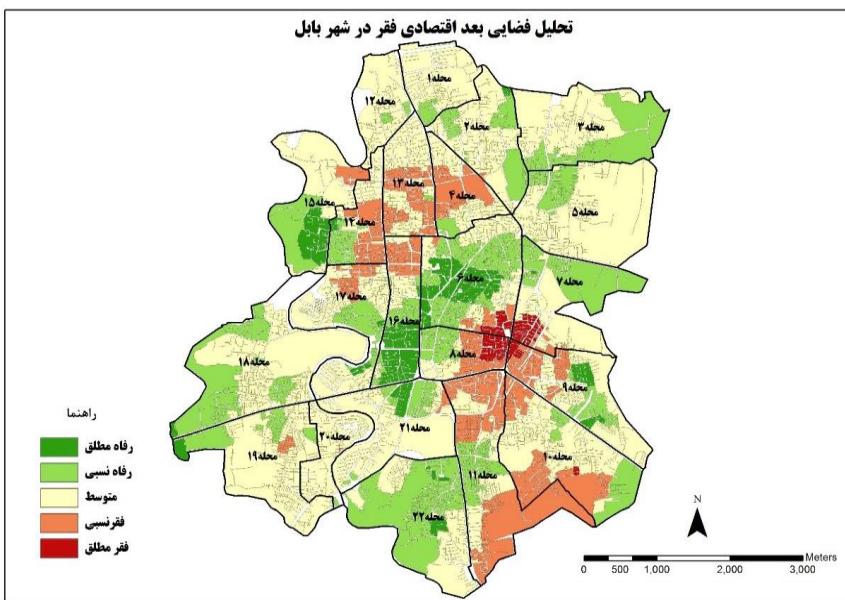
نام محله	نرخ سرباری	بار تکفل واقعی	بار اقتصادی	نرخ بیکاری	بار معیشتی	مشارکت اقتصادی	میزان فعالیت عمومی
۱ محله	۳۰/۵۸	۲/۴۳۲	۲/۹۹۷	۱۲/۶۶	۳/۴۳۲	۳۷/۵۸	۳۳/۲۶
۲ محله	۲۹/۹۵	۲/۲۶۹	۲/۸۸۳	۱۱/۸۰	۳/۲۶۹	۳۹/۷۵	۳۴/۶۸
۳ محله	۳۷/۰۰	۲/۲۱۲	۲/۹۲۶	۸/۸۸	۳/۲۱۲	۴۰/۱۴	۳۴/۱۷
۴ محله	۳۲/۸۲	۲/۸۹۲	۳/۳۸۶	۱۲/۹۸	۳/۸۹۲	۳۲/۹۳	۲۹/۵۳
۵ محله	۳۳/۰۴	۲/۲۳۱	۲/۹۸۱	۷/۷۵	۳/۲۳۱	۳۸/۶۲	۳۳/۵۵
۶ محله	۳۶/۶۳	۲/۶۴۰	۳/۱۶۳	۱۳/۰۸	۳/۶۴۰	۳۵/۲۵	۳۱/۶۱
۷ محله	۳۰/۶۷	۲/۲۰۶	۲/۸۱۴	۱۲/۲۲	۳/۲۰۶	۴۰/۸۷	۳۵/۵۴
۸ محله	۳۷/۷۰	۲/۴۷۹	۲/۹۸۸	۱۴/۱۱	۳/۴۷۹	۳۸/۰۵	۳۳/۴۷
۹ محله	۳۱/۳۷	۲/۵۶۱	۲/۹۷۸	۱۶/۳۵	۳/۵۶۱	۳۸/۵۳	۳۳/۵۸
۱۰ محله	۳۵/۲۱	۲/۲۹۶	۲/۹۷۴	۹/۷۵	۳/۲۹۶	۳۹/۴۹	۳۳/۶۲
۱۱ محله	۳۶/۰۰	۲/۵۰۵	۳/۰۷۷	۱۲/۲۰	۳/۵۰۵	۳۷/۹۳	۳۲/۵۰
۱۲ محله	۳۳/۸۵	۲/۲۰۲	۲/۹۲۵	۸/۶۴	۳/۲۰۲	۳۸/۵۳	۳۴/۱۸
۱۳ محله	۳۳/۶۰	۲/۴۴۶	۳/۰۰۱	۱۲/۹۱	۳/۴۴۶	۳۷/۰۸	۳۳/۳۲
۱۴ محله	۲۹/۶۰	۲/۲۸۵	۲/۸۴۶	۱۳/۷۴	۳/۲۸۵	۳۹/۴۲	۳۵/۱۳

۱۵ محله	۳۰/۷۰	۲/۰/۷۶	۲/۹۰۶	۵/۵۱	۳/۰/۷۶	۳۸/۴۴	۳۴/۴۱
۱۶ محله	۳۵/۴۰	۲/۲۳۰	۱۲/۴۵	۳/۲۳۰	۳۹/۷۵	۳۵/۳۷	۳۴/۴۱
۱۷ محله	۳۲/۲۳	۲/۲۱۵	۱۲/۱۷	۲/۸۲۳	۴۰/۳۳	۳۵/۴۱	۴۰/۰۳
۱۸ محله	۳۶/۲۷	۲/۱۳۷	۶/۲۴	۲/۹۴۱	۴۰/۰۳	۴۰/۱۲	۴۰/۵۲
۱۹ محله	۳۷/۳۴	۲/۲۸۲	۹/۱۱	۲/۹۸۳	۳/۲۸۲	۴۰/۲۸	۴۰/۷۵
۲۰ محله	۳۶/۵۳	۲/۱۷۱	۶/۵۶	۲/۹۶۲	۱۳/۷۶	۳/۳۸۷	۳۹/۴۴
۲۱ محله	۳۶/۱۳	۲/۳۸۷	۱۳/۷۶	۲/۹۲۰	۱۹/۳۵	۳/۵۲۳	۴۱/۱۶
۲۲ محله	۳۶/۷۷	۲/۵۲۳	۲/۸۴۱	۳/۵۲۳	۴۱/۱۶	۳۸/۸۰	۳۳/۸۲
کل شهر	۳۴/۰۶	۲/۳۴۸	۱۱/۴۴	۲/۹۶۱			

نتایج تحلیل فضایی نشان داد که پراکندگی فضایی شهر از نظم خاصی برخوردار نبوده است. قسمت مرکزی شهر به ویژه محلات ۶، ۱۶ و قسمت غربی شهر(محله ۱۵) در مطلوب‌ترین شرایط از نظر رفاه اقتصادی قرار گرفته اند. در مقابل، محدوده‌های شمالی غربی و جنوب شرقی شهر از فقر گستره‌های رنج می‌برند. همچنین یافته‌ها نشان داد که بیش از ۲۳ درصد جمعیت شهر در شرایط فقر نسبی و ۱/۷ درصد جمعیت در شرایط فقر مطلق هستند. که این میزان از جمعیت (55880 نفر) در $۱۹/۴$ درصد از مساحت شهر سکونت دارند. در شرایط کلی، جمعیتی که در شرایط نامناسب اقتصادی زندگی می‌کنند و به نوعی فقر را تجربه می‌کنند کمی بیشتر از افرادی هستند که در شرایط رفاه نسبی یا مطلق هستند.

جدول (۴) تحلیل فضایی بعد اقتصادی فقر شهری

فقیر مطلق	فقیر نسبی	متوسط	رفاه نسبی	رفاه مطلق	رداد	ابعاد		نوعی اقتصادی
						تعداد	درصد	
۳۷۷۷	۵۲۱۰۳	۱۰۹۸۰۵	۳۹۹۶۴	۱۲۵۹۶	تعداد			
۱/۷۳	۲۳/۸۷	۵۰/۳۱	۱۸/۳۱	۵/۷۷	درصد			
۱۵/۱۸	۴۹۶/۴۱	۱۳۹۸/۹۹	۶۱۶/۸۶	۱۰۳/۶۸	هکتار			
۰/۵۸	۱۸/۸۷	۵۳/۱۷	۲۳/۴۴	۳/۹۴	درصد			

شکل (۲) تحلیل فضایی بعد اقتصادی فقر شهری

- بعد اجتماعی فقر

مسئله محرومیت در ابعاد مختلف اجتماعی به عنوان واقعیتی جدید همواره مورد توجه اندیشمندان اجتماعی، اقتصادی و برنامه‌ریزان بوده است. در بعد اجتماعی فقر شهر ۸ شاخص مورد بررسی قرار گرفته است. که در ادامه به مهمترین آنها اشاره خواهد شد.

نتایج یافته‌ها نشان می‌دهد میزان بی‌سودایی در شهر بابل $8/3$ درصد است. در مقیاس محله، حداکثر بی‌سودایی در سطح محلات حاشیه ۳ و ۱۸ مشاهده شده است. در مقابل محلات ۱۴ و ۱ حداقل نرخ بی‌سودایی را در بین محلات شهر نشان می‌دهند. همچنین نرخ بی‌سودایی در جمعیت لازم التعلیم در سطح محلات ۱۵ و ۱۱ بالاترین مقدار را دارد. همچنین مقدار این شاخص در سطح شهر نشان می‌دهد که $1/9$ درصد از افراد لازم التعلیم بی‌سودا هستند که بعد اجتماعی فقر را در سطح شهر به صورت بازتری نشان می‌دهد. در سطح محلات شهر، محلات ۶ و ۴ بالاترین نسبت سالخوردگی را دارند. در این

محلات به ترتیب ۹/۶ و ۸/۶ درصد از جمعیت شان را افراد سالخورده بالای ۶۵ سال تشکیل داده است. مقدار این شاخص در سطح شهر رقم ۱/۵ درصد را نشان داده است.

رایانه‌ها معنای کلاسیک سواد را که توانایی خواندن و نوشتن بود بی اعتبار می کنند و توانایی استفاده از رایانه امروز به عنوان یکی از مولفه‌های اصلی سواد تلقی می شود. در بین محلات شهر بابل محلات ۳ و ۱۹ به ترتیب با ۷۸/۱ و ۷۴/۳ درصد، بالاترین میزان محرومیت از رایانه را دارند که رقم قابل توجهی است.

اگر چه در دنیای امروز استفاده از اتومبیل شخصی با توجه به مشکلات زیستی محیطی، مصرف انرژی و ... مورد مذمت قرار می گیرد اما توجه به محروم بودن بخشی از جامعه از آسایش و رفاه حاصل از مالکیت اتومبیل شخصی، نویسنده‌گان این پژوهش، جهت شناسایی پنهانه‌های فقر در شهر، این شاخص را مورد استفاده قرار داده اند. یافته‌ها نشان داد میانگین محرومیت در سطح شهر ۴۶/۸ درصد می باشد. این در حالی است که محلات ۳ و ۲۲ به ترتیب با ۵۸/۱ و ۶۱ درصد بالاترین سطح محرومیت را دارند.

جدول (۵) وضعیت شاخص‌های اجتماعی فقر شهر در محلات شهر بابل

نام محله	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰
	۵/۱۲	۷/۵۵	۱۳/۷۴	۷/۷۸	۱۱/۲۷	۷/۵۶	۵/۹۵	۶/۳۱	۶/۷۵	۸/۱۴
۱ محله	۵۱/۱۷	۳۵/۷۶	۴۱/۲۳	۳۱/۲۲	۳/۱۱۰	۴/۸۶۲	۱/۶۹۳	۵/۱۲	۱ محله	۱ محله
۲ محله	۴۸/۴۷	۴۷/۵۰	۵۰/۷۸	۲۸/۹۴	۳/۲۳۱	۳/۸۷۱	۱/۴۹۳	۷/۵۵	۲ محله	۲ محله
۳ محله	۴۴/۸۴	۶۱/۰۶	۷۸/۱۵	۲۴/۶۸	۳/۴۶۶	۳/۵۰۳	۲/۲۹۵	۱۳/۷۴	۴ محله	۳ محله
۴ محله	۵۴/۲۱	۴۰/۰۸	۴۳/۷۴	۳۲/۷۵	۳/۱۷۷	۸/۶۱۰	۱/۳۰۰	۷/۷۸	۵ محله	۴ محله
۵ محله	۴۸/۶۸	۵۳/۰۵	۶۴/۴۴	۲۵/۵۵	۳/۳۳۶	۴/۴۳۸	۱/۸۳۶	۱۱/۲۷	۶ محله	۵ محله
۶ محله	۵۱/۷۹	۵۰/۰۹	۴۹/۶۱	۲۸/۶۵	۳/۱۲۷	۹/۶۵۴	۱/۹۸۳	۷/۵۶	۷ محله	۶ محله
۷ محله	۴۸/۲۰	۳۹/۶۷	۴۳/۷۱	۲۹/۴۴	۳/۲۷۹	۳/۹۳۳	۱/۷۲۳	۵/۹۵	۸ محله	۷ محله
۸ محله	۵۱/۳۷	۴۳/۷۲	۴۸/۰۷	۲۹/۲۰	۳/۱۸۶	۸/۵۹۱	۲/۱۲۴	۶/۳۱	۹ محله	۸ محله
۹ محله	۴۹/۸۱	۴۶/۴۵	۵۶/۱۸	۲۹/۶۸	۳/۳۳۶	۳/۴۷۸	۲/۰۲۷	۶/۷۵	۱۰ محله	۹ محله
۱۰ محله	۴۸/۰۹	۵۳/۵۶	۶۲/۴۲	۳۰/۳۸	۳/۴۱۳	۲/۴۱۵	۲/۳۱۰	۸/۱۴		۱۰ محله

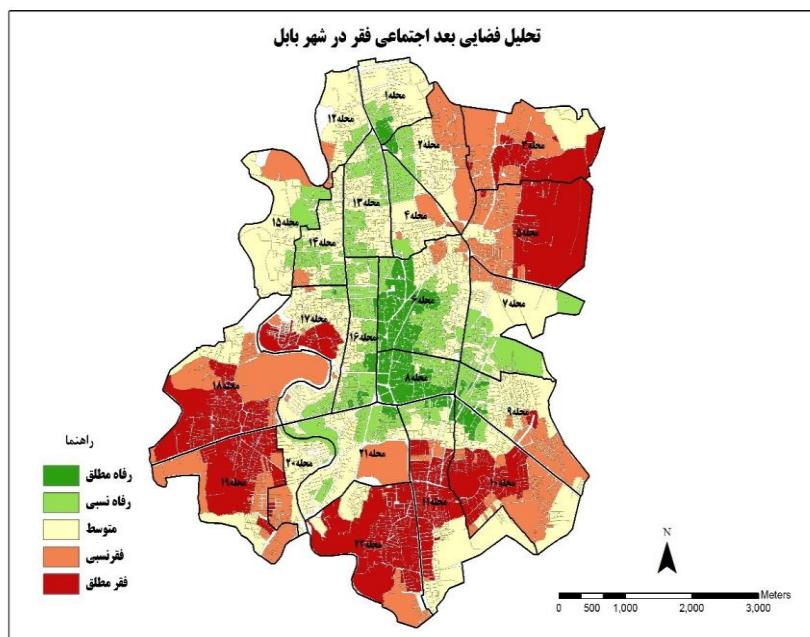

محله	۱۱	محله	۱۲	محله	۱۳	محله	۱۴	محله	۱۵	محله	۱۶	محله	۱۷	محله	۱۸	محله	۱۹	محله	۲۰	محله	۲۱	محله	۲۲	محله	کل شهر
۴۸/۷۰	۵۶/۰۴	۶۵/۵۷	۲۸/۲۳	۳/۳۸۵	۴/۴۹۶	۲/۳۹۵	۱۰/۵۹																		
۴۹/۲۴	۴۷/۰۳	۵۱/۲۵	۲۷/۴۷	۳/۲۷۶	۶/۷۵۴	۱/۷۲۵	۱۰/۱۳																		
۵۱/۳۱	۳۷/۱۹	۳۸/۹۵	۲۸/۰۱	۳/۰۹۴	۸/۰۱۲	۲/۰۴۰	۶/۷۲۱																		
۴۹/۳۴	۳۰/۷۷	۳۶/۲۱	۲۹/۰۲	۳/۱۹۸	۴/۶۷۶	۲/۰۴۴	۴/۲۰																		
۴۷/۲۱	۳۳/۶۱	۴۲/۰۵	۲۷/۱۸	۳/۱۸۰	۴/۶۶۱	۲/۴۷۵	۶/۵۷																		
۴۸/۲۴	۴۲/۶۸	۴۲/۶۸	۲۸/۶۶	۳/۱۱۳	۸/۱۳۸	۱/۸۷۷	۶/۲۰																		
۴۷/۹۰	۴۱/۱۰	۴۶/۰۸	۲۸/۴۹	۳/۲۲۴	۵/۳۰۴	۱/۸۱۷	۷/۵۷																		
۴۴/۹۶	۵۵/۵۵	۶۹/۶۶	۲۵/۰۱	۳/۳۵۲	۳/۷۳۸	۱/۹۵۵	۱۲/۴۸																		
۴۴/۸۳	۵۶/۵۵	۷۴/۳۴	۲۶/۱۴	۳/۴۰۵	۲/۲۲۷	۱/۹۴۸	۱۰/۸۶																		
۴۵/۹۳	۴۶/۳۳	۵۸/۶۰	۳۰/۱۹	۳/۳۱۶	۲/۱۵۹	۲/۱۷۵	۶/۴۲																		
۴۸/۳۳	۵۴/۴۷	۵۹/۰۶	۲۸/۹۰	۳/۲۴۶	۶/۲۸۲	۱/۵۰۶	۱۰/۵۳																		
۴۵/۵۸	۵۸/۱۱	۷۱/۸۸	۲۶/۳۹	۳/۴۰۶	۴/۰۶۲	۲/۲۰۹	۱۱/۹۲																		
۴۸/۵۵	۴۶/۸۳	۵۴/۳۰	۲۸/۳۷	۳/۲۶۶	۵/۱۷۵	۱/۹۵۳	۸/۳۷۹																		

یافته‌ها نشان داده است بیش از ۳۶ درصد از مساحت شهر از لحاظ اجتماعی، در فقرنیسی و مطلق قرار دارد که در حدود ۲۹/۹ درصد از جمعیت شهر را در بر می‌گیرد. از نظر فضایی هم این مقدار از جمعیت، غالباً در حاشیه‌های شمال شرقی، جنوب و جنوب غربی بابل ساکن هستند. همانند بعد اقتصادی فقر، در بعد اجتماعی هم محلات مرکزی شهر وضعیت مطلوب تری نسبت به سایر مناطق دارند؛ اکثریت جمعیت محلات ۶ و ۸ در وضعیت کاملاً مطلوبی از نظر اجتماعی قرار دارند که بیش از ۴۰ درصد از جمعیت کل شهر را شامل می‌شود. در مقابل محلات شماره ۱۸، ۲۰، ۱۹ و ۵ (نقشه شماره ۳) جزو محلاتی با میزان فقر بالا هستند.

جدول (۶) تحلیل فضایی بعد اجتماعی فقر شهری

فقر مطلق	فقر نسبی	متوسط	رفاه نسبی	رفاه مطلق	ابعاد		مکانی
					تعداد	درصد	
۱۹۳۰۴	۴۵۹۴۰	۶۴۶۵۵	۶۲۹۰۲	۲۵۴۴۴			
۸/۸۵	۲۱/۰۵	۲۹/۶۲	۲۸/۸۲	۱۱/۶۶			
۱۶۳/۶۹	۷۹۷/۰۴	۷۹۸/۷۸	۶۰۸/۷۶	۲۶۲/۸۵	هکتار		
۶/۲۲	۳۰/۲۹	۳۰/۳۶	۲۳/۱۴	۹/۹۹	درصد		

شکل (۳) تحلیل فضایی بعد اجتماعی فقر شهری

- بعد کالبدی فقر

شاخص‌های مسکن ابزار مناسبی برای سنجش و ارزیابی کالبد منطقه یا قسمتی از یک شهر می‌باشند. در این بخش به بررسی و تحلیل ۱۰ شاخص کالبدی فقر که عموماً مرتبط با مسکن است خواهیم پرداخت.

نتایج یافته‌ها نشان می‌دهد شهر بابل به لحاظ تراکم خانوار در واحد مسکونی از شرایط نسبتاً مناسبی برخوردار است. مقدار تراکم خانوار در کل شهر عدد ۱/۰۰۷ را نشان می‌دهد. همچنین در مقیاس محلی، محلات شماره ۱۸ و ۲۱ نامطلوب ترین شرایط را در بین محلات شهر دارند.

میانگین شاخص تراکم نفر در اتاق، در سطح شهر مقدار ۱/۷ نفر در هر اتاق را نشان می‌دهد. محله‌های ۱۹، ۱۸ و ۱۰ تنها محله‌هایی در شهر هستند که مقدار این شاخص در

این محلات، عدد بالاتر ۲ را نشان می‌دهد که نشان دهنده سطح بالاتری از فقر و محرومیت در آن‌ها می‌باشد.

منظور از محرومیت امکانات بهداشتی، عدم برخورداری خانوار از یکی از تسهیلات آب لوله‌کشی، حمام یا سرویس بهداشتی می‌باشد. یافته‌ها نشان داد محله ۳ نامطلوب ترین شرایط را به لحاظ برخورداری از امکانات بهداشتی در سطح شهر دارد. در این محله بیش از ۶ درصد واحدهای مسکونی از یکی از تسهیلات بهداشتی محروم است.

امکانات زیرساختی پایه و اساس هر مجتمع زیستی را تشکیل می‌دهد و فقدان هر یک از تسهیلات آب، برق، گاز و تلفن مشکلات عدیدهای را برای ساکنانش فراهم می‌آورد. در مقیاس شهر مقدار این شاخص عدد ۷/۵ درصد را نشان می‌دهد. در میان محلات شهر، محله‌های حاشیه‌ای جنوبی و شمال شرقی همچون محله شماره ۱۹، با بیش از ۱۷ درصد محرومیت، بیشترین میزان محرومیت را در میان محلات شهر دارد.

نتایج نشان داد ۱/۰۶ درصد واحدهای مسکونی کل شهر، بیش از یک خانوار در یک واحد مسکونی سکونت دارند. در بین محلات، نامطلوب ترین وضعیت را محلات شماره ۲۱ و ۱۸ دارند که به ترتیب ۴/۹ و ۳/۴ درصد واحدهای مسکونی آنها چنین وضعیتی دارند. همچنین محلات ۱۸ و ۱۰ به ترتیب با ۲۱ و ۱۳/۹ درصد بیشترین سهم واحدهای مسکونی با مصالح کم دوام را به خود اختصاص داده‌اند.

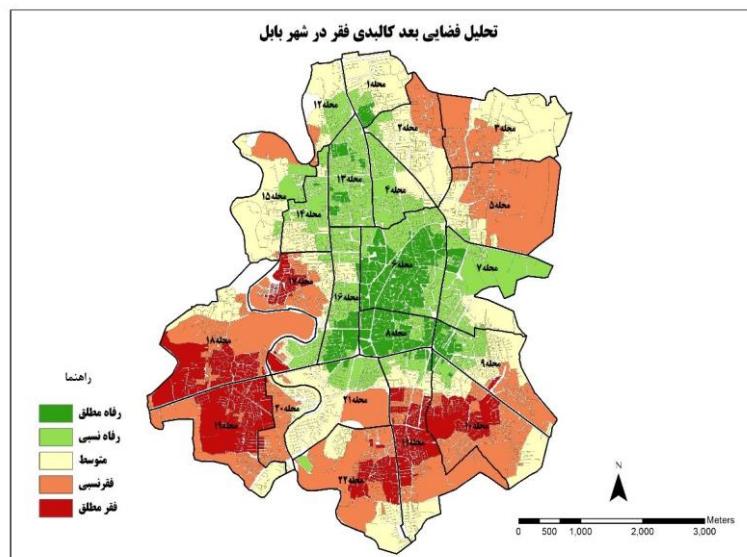
جدول (۷) وضعیت شاخص‌های کالبدی فقر شهر در محلات شهر بابل

نام محله	لرستان کالهار در واحد مسکونی	تراکم نفوذ در واحد مسکونی	از این تراکم نفوذ در واحد مسکونی به ازای	نمایم نفوذ در اتاق	محرومیت از امکانات زیست‌ساختی	زمین‌گیری از امکانات زیست‌ساختی	درصد واحدهای مسکونی با استیجاری	درصد واحدهای مسکونی با مصالح کم قیمت	در واحدهای مسکونی با بیک خانوار ساکن	در واحدهای مسکونی با پیش از
۱ محله	۱/۰۰۱	۳/۱۱۷	۲/۳۲۴	۱/۴۳۹	۰/۹۳۹	۵/۵۲۲	۱/۴۳۶	۲/۸/۶۶	۰/۱۶۶	۰/۰۰۰
۲ محله	۱/۰۰۷	۳/۲۵۶	۲/۷۳۲	۱/۶۹۵	۱/۸۲۷	۵/۸۵۸	۳/۷/۱۷	۳/۰/۲۴	۱/۰/۷۱	۱/۰/۷۱
۳ محله	۱/۰۰۳	۲/۴۷۸	۲/۹۷۲	۲/۹۵۵	۶/۵۸۳	۱۲/۸۹	۰/۴/۱۰	۶/۸/۸۵	۰/۴/۵۱	۰/۰/۴۵۱
۴ محله	۱/۰۰۳	۳/۲۴۶	۲/۱۹۰	۱/۴۸۶	۰/۸۰۳	۲/۴۵۰	۰/۵/۹۱	۳/۲/۳۹	۵/۰/۲۵۳	۰/۰/۲۵۳
۵ محله	۱/۰۱۰	۳/۳۷۲	۲/۸۸۳	۱/۸۹۴	۲/۵۲۴	۱۴/۹۵	۶/۲/۷۳	۲/۴/۴۸	۱/۰/۰۶	۱/۰/۴۴۸
۶ محله	۱/۰۱۰	۳/۱۷۱	۲/۳۹۹	۱/۵۳۵	۱/۲۸۴	۲/۹۴۴	۲/۴/۱۱	۳/۱/۴۳	۳/۰/۰۲	۱/۰/۳۱
۷ محله	۱/۰۰۷	۳/۳۰۳	۲/۴۳۸	۱/۶۴۶	۰/۲۴۷	۳/۴/۱۳	۰/۸/۲۲	۲/۳/۴۴	۲/۹/۵۶	۰/۰/۴۵۲
۸ محله	۱/۰۰۴	۳/۲۳۹	۲/۳۰۸	۱/۵۳۲	۰/۵۹۱	۲/۴/۱۱	۱/۸/۶۵	۲/۹/۲۵	۰/۰/۰۵	۰/۰/۳۱۸
۹ محله	۱/۰۰۰	۳/۳۴۱	۲/۷۸۲	۱/۷۸۸	۱/۰/۴۱	۸/۴/۰۷	۲/۸/۸۹	۳/۱/۷۳	۶/۰/۳۳	۰/۰/۲۰۸
۱۰ محله	۱/۰۱۳	۳/۴۶۱	۳/۱۷۶	۲/۰/۰۶	۱/۹۵۲	۱۴/۳۴	۵/۰/۸۳	۱۳/۹/۳۷	۱۳/۹/۳۷	۱/۷/۶۲
۱۱ محله	۱/۰۱۱	۳/۴۳۵	۲/۹۵۹	۲/۹۳۴	۱/۰/۰۵	۱۱/۳۳	۰/۵/۹۶۰	۱۲/۰/۳۹	۳/۰/۰۷	۱/۲/۶۹
۱۲ محله	۱/۰۰۳	۳/۳۲۴	۲/۴۹۸	۱/۶۱۲	۰/۵۷۶	۳/۷/۴۲	۳/۰/۱۶	۳/۰/۶۵	۰/۰/۵۷۶	۰/۰/۴۲۹
۱۳ محله	۱/۰۰۸	۳/۱۶۴	۲/۰/۸۸	۲/۰/۸۸	۰/۵۶۳	۳/۴/۸۸	۱/۱/۰۴	۲/۴/۴۹	۲/۴/۹۸	۰/۰/۴۲۹
۱۴ محله	۱/۰۰۲	۳/۲۵۰	۲/۱/۰۹	۲/۱/۰۹	۰/۴۰۶	۱/۳/۸۶	۰/۰/۹۵۷	۳/۰/۱۴	۰/۰/۰۹۷	۰/۰/۰۷
۱۵ محله	۱/۰۰۱	۳/۲۲۴	۲/۱۷۵	۲/۱/۷۵	۱/۴۶۴	۳/۱/۳۶	۴/۰/۹۴۶	۲/۲/۲۰	۹/۰/۴۷	۱/۰/۴۴۸
۱۶ محله	۱/۰۰۲	۳/۱۲۸	۲/۰/۲۴۷	۱/۰/۴۵۱	۰/۳۱۸	۲/۷/۷۵	۱/۷/۵۲	۲/۹/۹۶	۲/۰/۴۸	۰/۰/۵۰۰
۱۷ محله	۱/۰۱۳	۳/۲۸۲	۲/۰/۵۳۵	۲/۰/۵۳۵	۱/۶۳۵	۰/۴/۹۵	۰/۵/۰۸۴	۱/۰/۰۱	۷/۰/۸۵۲	۱/۰/۳۵
۱۸ محله	۱/۰۲۹	۳/۴۴۴	۲/۰/۴۵۸	۲/۰/۸۳	۳/۲۸۷	۰/۹۷۴	۹/۰/۸۲۶	۰/۵/۰۷۷	۲/۰/۰۶	۳/۰/۴۲۳
۱۹ محله	۱/۰۱۶	۳/۴۵۸	۲/۰/۵۶۳	۲/۰/۲۷۲	۱/۶۴۴	۱۷/۰/۹۴	۱/۷/۸۲۱	۲/۸/۱۴	۳/۰/۹۲۲	۱/۰/۴۳۳
۲۰ محله	۱/۰۰۰	۳/۳۱۶	۲/۰/۳۱۶	۲/۰/۸۷	۱/۸۹۸	۱/۰/۸۳	۱۲/۰/۸۱	۰/۵/۱۷۴	۳/۰/۶۱۰	۰/۰/۲۴۱
۲۱ محله	۱/۰۰۲	۳/۳۱۵	۲/۰/۷۱۴	۲/۰/۷۱۴	۱/۷۲۲	۰/۹۴۵	۰/۰/۹۶۵	۴/۰/۸۱۳	۲/۰/۱۰	۴/۰/۹۴۲
۲۲ محله	۱/۰۰۹	۳/۴۴۰	۲/۰/۴۴۰	۲/۰/۸۰۸	۱/۹۵۶	۰/۰/۵۰۷	۱۱/۰/۹۷	۶/۰/۳۵۱	۲/۷/۱۱	۱/۰/۰۵۳
کل شهر	۱/۰۰۷	۳/۳۰۷	۲/۰/۸۰۷	۲/۰/۷۱۶	۱/۷۱۶	۰/۰/۴۷۴	۷/۰/۵۰۷	۳/۰/۵۲۰	۲/۸/۱۰	۶/۰/۲۸۶

نتایج یافته‌ها نشان داد که حاشیه‌های جنوبی و شمال شرقی شهر همچون ابعاد اقتصادی و اجتماعی در شرایط نامساعدی قرار دارند. از نظر فضایی غالب محلات ۱۹، ۱۸ و ۱۱ در شرایط فقرکالبدی قرار دارند. در مقابل محله‌های ۶، ۸ و ۱۳ که در محدوده مرکزی شهر واقع می‌باشند در شرایط نسبتاً مطلوبی قرار دارند. در مقیاس شهر بیش از ۳۵ درصد از جمعیت شهر در مناطقی از شهر سکونت دارند که دارای فقر نسبی یا مطلق کالبدی هستند. که این میزان جمعیت در $\frac{45}{4}$ درصد از مساحت شهر زندگی می‌کند.

جدول (۸) تحلیل فضایی بعد کالبدی فقر شهری

فقر مطلق	فقر نسبی	متوسط	رفاه نسبی	رفاه مطلق	رتفاع مطلق	ابعاد		نمره آنژن
						تعداد	درصد	
۳۹۲۲۳	۳۸۹۰۷	۵۰۰۳۵	۶۳۳۵۴	۲۶۷۲۶				۱۱
۱۷/۹۷	۱۷/۸۳	۲۲/۹۳	۲۹/۰۳	۱۲/۲۵				۶
۳۴۳/۷۰	۸۵۱/۲۹	۷۳۳/۷۲	۴۸۶/۹۷	۲۱۵/۴۶				۱۰
۱۳/۰۶	۳۲/۳۵	۲۷/۸۹	۱۸/۵۱	۸/۱۹				۱۰

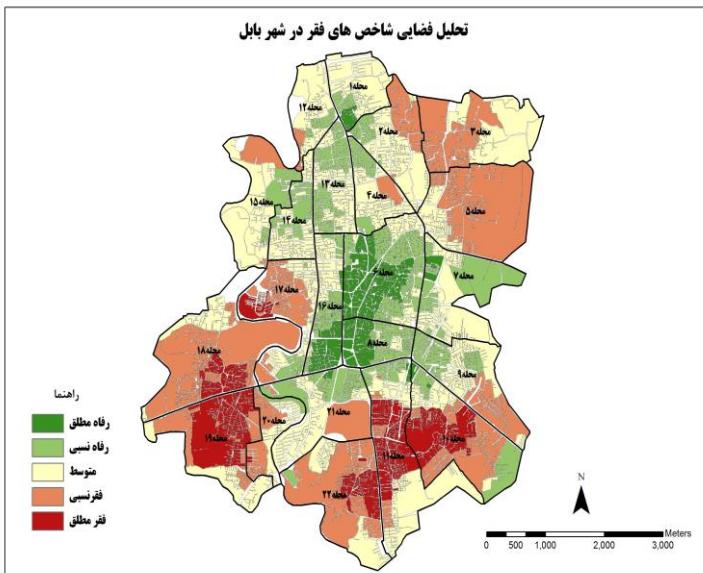
شکل (۴) تحلیل فضایی بعد کالبدی فقر شهری

الگوی نهایی فقر شهری

الگوی نهایی فقر جهت شناسایی پهنه‌های اصلی فقر در شهر بابل، حاصل از تلفیق فضایی ۲۵ شاخص موجود در ابعاد سه گانه اقتصادی، اجتماعی و کالبدی می‌باشد. نتایج نشان داد در محدوده‌های شمالی و شمال غربی شهر پهنه‌های کوچکی از فقر دیده می‌شود اما پهنه‌های اصلی فقر در محدوده‌های شمال شرقی و جنوب شرقی و غربی دیده می‌شود. پهنه‌های فقر در شهر بابل جمعیتی بالغ بر ۴۷۱۴۰ نفر را در خود جای داده اند که ۳۵/۲ درصد از جمعیت کل شهر را تشکیل می‌دهد. از نظر مساحت هم این مناطق بیش از ۴۳ درصد مساحت کل شهر را شامل می‌شود. در مقابل، اغلب مناطق مرکزی شهر مانند محلات ۶، ۸ و ۱۶ در شرایط مطلوبی از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و کالبدی قرار دارند. لازم به یادآوری است که تنها ۲۸/۳ درصد از جمعیت شهر و ۲۱/۳۴ درصد از مساحت شهر در شرایط مطلوبی قرار دارند که نشان دهنده این است بیشتر فضای شهر دچار مشکلات عدیده در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و کالبدی می‌باشند.

جدول (۶) تحلیل فضایی بعد کالبدی فقر شهری

فقر مطلق	فقر نسبی	متوسط	رفاه نسبی	رفاه مطلق	رفاہ مطلق	ابعاد		جهت نهایی
						تعداد	درصد	
۳۳۰۷۲	۴۳۸۳۸	۷۹۵۴۹	۴۵۶۲۲	۱۶۱۶۴	۱۳۹/۴۱	۷/۴۱	۲۰/۰۹	۱۵/۱۵
۲۷۳/۱۶	۸۶۹/۹۶	۹۲۶/۴۸	۴۲۲/۱۲	۱۳۹/۴۱	۱۶/۰۴	۳۵/۲۱	۳۳/۰۶	۱۰/۳۸

شکل (۵) تحلیل فضایی بعد نهایی فقر شهری

گسترهای فقر که بخش جدایی ناپذیری از مناطق شهری را تشکیل داده‌اند، به دلیل تبعات و پیامدهای منفی این پدیده (فقر) و گسترش آن همواره مورد توجه برنامه ریزان قرار گرفته اند؛ مساله مهم، در جلوگیری از گسترش پدیده فقر، شناخت دقیق پهنه‌های فقر و تبلور فضایی آن در شهرهاست زیرا وضعیت فقر و گسترش آن در شهرهای ایران، الگوهای متفاوتی دارد. الگوی حاکم بر توسعه در شهرهای ایران و دیگر کشورهای در حال توسعه علاوه بر اینکه مساله فقر را حل نکرده بلکه تشدید کننده بی عدالتی بین محلات شهری و بی توجهی به مناطق دور از مرکز است. این در حالی است که مهمترین راه حل نیل به خودکفایی، رفع فقر و محرومیت و کاهش تفاوت درآمد و اشتغال در مناطق حاشیه‌ای می‌باشد.

برای سنجش فقر، مانند اغلب مفاهیم دیگر نیاز به تعیین شاخص‌هایی است که هر کدام جنبه‌ای از موضوع را مورد ارزیابی قرار می‌دهند (لطیفی و سجاسی، ۱۳۹۰: ۱۷۰). و اصولاً باید در این ارزشیابی شاخص‌هایی اولویت داده شوند که بر واقعیت اجتماعی منطبق و

به سهولت قابل بررسی و اندازه‌گیری باشد. به واسطه چند وجهی بودن مسئله فقر شاخص هایی که جهت بررسی فقر توسط مجتمع علمی و جهانی بیان شده‌اند در قالب سه مولفه اقتصادی، اجتماعی و کالبدی عنوان شده‌اند. در این پژوهش با توجه به مبنای قرار دادن داده‌های آماری مرکز آمار ایران صحبت الگوهای فضایی فقر در سطح شهر بابل قبل اعتماد می‌باشد. بر همین اساس الگوی فضایی فقر در سطح شهر بابل مانند غالب شهرهای ایران عمدتاً محلات و نواحی حاشیه‌ای شهر را در بر می‌گیرد. در مقابل محلات مرکزی عمدتاً دارای شرایط مطلوبی به لحاظ برخوداری از خدمات و زیرساختها و شرایط اجتماعی و اقتصادی می‌باشد. عمدۀ پژوهش‌های انجام شده در ایران بر خوش بندی ابعاد فقر تاکید دارند. به طور مثال در مطالعه‌ای در مورد توزیع فقر در فضاهای شهری تبریز، خوش‌های مرفه نزدیک به مرکز شهر گرایش داشته اند و خوش‌های فقیر در حاشیه شهر پراکنده گشته‌اند (روستایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۵)، که نتایج پژوهش حاضر نیز همسو و تأیید کننده نتایج مطالعه فوق می‌باشد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

پیچیدگی سیستم‌های شهری و روابط و تعاملات بین آن‌ها موجب شکل‌گیری پدیده‌های مختلفی در پهنه شهر و فرا شهری می‌شود. نابرابری فضایی یکی از همین پدیده‌های شهری بشمار می‌رود که از مصاديق آن می‌توان به فقر شهری اشاره کرد. آگاهی از وضعیت فقر در یک شهر نخستین قدم در مسیر برنامه‌ریزی برای مبارزه با این پدیده و پیامدهای ناشی از آن در محیط شهری می‌باشد. پس از تعیین گستره‌ی فقر و اطلاع از عوامل مؤثر بهتر می‌توان به تصریح اهداف و گرینش روش‌های عملی، اجرای برنامه‌های کاهش فقر و بهبود توزیع امکانات اقدام نمود.

در این مقاله به شناسایی الگوی فضایی ابعاد مختلف فقر در شهر بابل پرداخته شده است. به همین منظور از ۲۵ شاخص اقتصادی، اجتماعی و کالبدی استخراج شده از بلوک‌های آماری سال ۱۳۹۰ شهر بابل استفاده شده است. نتایج تحلیل فضایی شاخص نهایی فقرشهری در بعد اقتصادی در شهر بابل نشان داد پهنه‌های اصلی فقر در سه محدوده اصلی شهر وجود دارد. حاشیه‌های غربی شهر و قسمت‌های شرقی و جنوب شرقی شهر، که

شامل قسمت‌هایی از محله‌های همچون محله ۸، ۱۱، و ۱۳ است از جمله مهمترین پهنه‌های فقر شهری در سطح شهر بابل تشکیل داده‌اند، در این محلات شاخص‌های اصلی فقر شهر همچون نرخ بیکاری، بارتکفل و بارمعیشتی نسبت‌های بالایی را نشان می‌دهد. به عنوان مثال، نرخ بیکاری در این محلات به ترتیب عدد ۱۱/۱۴، ۹۸/۱۲، ۲۰/۱۲، و ۹۱/۱۲ درصد را نشان می‌دهد که نسبت به میانگین ۴۴/۱۱ درصدی شهر بابل، رقم نسبتاً قابل تأملی می‌باشد. در بعد اجتماعی محلات شماره ۲۲، ۱۹، ۱۸، ۵ و ۵ جزو محلاتی با میزان فقر بالا هستند. همه‌ی محلات مذکور در قسمت‌های حاشیه‌ای شهر قرار دارند. این امر نشان دهنده نامناسب بودن وضعیت شاخص‌های اجتماعی بیان شده در این محلات می‌باشد. به عنوان نمونه نرخ بی‌سواندی در محلات ۱۸ و ۲۲ به ترتیب رقم ۴۸/۱۲ و ۹۲/۱۱ درصد را نشان می‌دهد که نسبت به میانگین ۳۷/۸ درصدی شهر، اختلاف زیادی دارد.

در بعد کالبدی، حاشیه‌های جنوبی و شمال شرقی شهر همچون ابعاد اقتصادی و اجتماعی در شرایط نامساعد کالبدی قرار دارند. از نظر فضایی غالب محلات ۱۹، ۱۸ و ۱۱ در شرایط فقرکالبدی قرار دارند. در مجموع در بین ابعاد مختلف فقر شهری، بعد کالبدی، گستره بیشتری از جمعیت شهر را در خود جای داده است که شامل ۸۰/۹۰ نفر (۲۸/۴۱) درصد از جمعیت شهر) می‌باشد. در الگوی نهایی فقر، پهنه‌های اصلی در محدوده‌های شمال شرقی و جنوب شرقی و غربی بابل دیده می‌شوند، که عمدتاً شامل محله‌های مانند ۱۰، ۱۱، ۱۹ می‌شود. در مجموع پهنه‌های فقر در شهر بابل جمعیتی بالغ بر ۴۰/۷۱ نفر را در برگرفته است که ۲/۳۵ درصد از جمعیت کل شهر را تشکیل می‌دهد. از نظر مساحت هم این مناطق بیش از ۴۳ درصد مساحت شهر را شامل می‌شوند. در مقابل، اغلب مناطق مرکزی شهر مانند محلات ۶، ۸ و ۱۶ در شرایط مطلوبی از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و کالبدی قرار دارند. لازم به یادآوری است که تنها ۳/۲۸ درصد از جمعیت شهر و ۳۴/۲۱ درصد از مساحت شهر در شرایط مطلوبی قرار دارند که نشان دهنده این است بیشتر محدوده شهر بابل با مشکلات عدیدهای در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و کالبدی مواجه است. با توجه به نتایج به دست آمده در این پژوهش، اقداماتی که جهت توانمند سازی این محدوده‌ها باید صورت بپذیرد به شرح زیر ارائه می‌گردد:

- توانمند سازی پهنه‌های شناسایی شده با توجه به علل فقر و ابعاد شناخته شده
- توجه سازمان‌های دولتی و غیردولتی ذیرپوش جهت توزیع عادلانه منابع، تسهیلات و امکانات به مناطق حاشیه‌ای شهر با محوریت فرمانداری
- ارتقاء کیفیت کالبدی محیط در محلات فقیر با محوریت شهرداری
- اولویت دادن به مسائل اقتصادی در این مناطق با توجه به تاثیر مستقیم و عمیق بعد اقتصادی نسبت به سایر ابعاد
- توجه به عدالت فضایی و تمرکزدایی منابع و امکانات از محلات مرکزی شهر

منابع

- ارضروم چیل، نسرین، (۱۳۸۴)، *بعادگوناگون فقر در ایران، مجموعه پژوهش‌های اقتصادی*، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، صص ۷.
- استیگلیتز، جوزف، میر، جرالد، (۱۳۸۲)، *پیشگامان اقتصاد توسعه: آینده در چشم انداز، مترجم غلام رضا آزاد(ارمکی)*، تهران، نشر نی، چاپ اول، صص ۲۲۳-۲۷۰.
- بمانیان، محمدرضا، رضایی راد، هادی، منصور رضایی، مجید، (۱۳۹۰)، *فصلنامه مدیریت و برنامه ریزی شهری (هنر و معماری سال نهم، شماره ۲۷، بهار و تابستان ۱۳۹۰) ویژه نامه اقتصاد شهری*، صص ۱۴۳-۱۵۶.
- تمدن، سعید، (۱۳۸۳)، *مبانی جمعیت‌شناسی*، چاپ یازدهم، انتشارات پیام نور.
- پژویان، جمشید، (۱۳۷۵)، *فقر، خط فقر و کاهش فقر، نشریه گرد همایی بررسی مسئله فقر و فقرزدایی دوره اول، شماره ۲*، صص ۵-۲۴.
- جوان، جعفر، (۱۳۸۹)، *جغرافیای جمعیت ایران*، چاپ ششم، انتشارات جهاد دانشگاهی دانشگاه فردوسی مشهد.
- جواهری پور، مهرداد، داورپناه، بابک، (۱۳۸۱)، *سکونتگاه‌های ناپایدار اقشار کم درآمد شهری، فصلنامه‌ی عمران و بهسازی شهری (هفت شهر)*، سال سوم، شماره ۸، صص ۸۲-۹۷.
- روستایی، شهریور، احذفان، محسن، اصغری زمانی، اکبر، زنگنه، علیرضا، سعیدی، شهرام، (۱۳۹۴)، *ارزیابی فقر شهری در محلات اسکان غیررسمی شهر کرمانشاه با استفاده از مدل تحلیل عاملی(نمونه موردی محله دولت آباد و شاطرآباد)، نشریه علمی-پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی*، سال ۱۹ ، شماره ۵۳، صص ۱۶۶-۱۳۷.
- روستایی، شهریور، کریم زاده، حسین، زادولی، فاطمه، (۱۳۹۵)، *بررسی تحلیل فضایی گسترش فقر شهری در شهر تبریز طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵*، *مجله آمایش جغرافیایی فضای سال ششم، شماره ۲۲*، صص ۱۲۵-۱۳۶.

- زنگنه، علیرضا، (۱۳۸۹)، شناخت الگوی فضایی گسترش فقر شهری با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) در شهر کرمانشاه طی سال‌های (۱۳۸۵-۱۳۷۵)، دانشکده علوم انسانی دانشگاه زنجان.
- زیاری، کرامت‌الله، (۱۳۷۷)، مدل‌های تحلیلی فقر، توزیع درآمد و نابرابریهای منطقه‌ای در ایران، *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، شماره ۴۸، صص ۹۰-۹۲.
- صرافی، مظفر، (۱۳۸۷)، ساماندهی سکونتگاه‌های غیر رسمی کشور در پرتو حکمرانی خوب شهر، *نشریه هفت شهر*، شماره ۲۳ و ۲۴، صص ۴-۱۳.
- طارمی، علی، (۱۳۸۷)، سنچش فقر شهری در محله اسلام آباد زنجان با استفاده از GIS، دانشگاه زنجان، صص ۱-۵.
- لطیفی، غلامرضا، سجاسی قیداری، مجید، (۱۳۹۰)، رتبه بندی سطح رفاه اجتماعی شهرستانهای استان زنجان با استفاده از مدل TOPSIS، *فصلنامه برنامه ریزی و توسعه اجتماعی*، شماره ۷، صص ۱۶۶-۱۸۹.
- مجیدی خامنه، بتول، محمدی، علیرضا، (۱۳۸۴)، درآمدی بر شناخت و سنچش فقر شهری، *جغرافیا، نشریه علمی-پژوهشی انجمن جغرافیایی ایران*، دوره جدید، سال سوم، شماره ۶ و ۷، صص ۱-۱۸.
- موسوی، میرنجم، آفتاب، احمد، عبدالحسین پور، امیر، سلطانزاده، واله، (۱۳۹۳)، تحلیل توزیع فضایی زیرساختهای ثانویه گردشگری در شهر ارومیه، اولین کنگره بین المللی افق‌های جدید در معماری و شهرسازی، تهران، صص ۳۳-۲۳.
- مهدی، علی، پوراحمد، احمد، حاتمی نژاد، حسین، (۱۳۹۳)، بررسی و تحلیل سلامت زیست و دسترسی به شاخص‌های سلامت در محلات حاشیه نشین (مورد مطالعاتی محله شادقلیخان قم)، *نشریه علمی-پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی*، سال ۸۱، شماره ۴۹، صص ۲۹۳-۲۵۹.
- نور محمدی، مهدی، حاضری، هاتف، (۱۳۸۷)، عوامل مرتبط با فقر شهری‌ایران طی سال‌های (۱۳۸۵-۱۳۶۳)، *فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی*، سال یازدهم، شماره ۴۰، صص ۳۶۷-۴۰۰.

- یوسفی، علی، ورشوئی، سمیه، (۱۳۸۹)، نابرابری اجتماعی در فضای شهری مشهد: برآورده از نابرابریهای درآمدی و تحصیلی در نواحی شهر، "مجله مطالعات اجتماعی ایران، سال چهارم، شماره ۴، صص ۱۷-۱.

- Baharoglu, Deniz and Kessides, Christine. (2002) "Urban poverty". A Sourcebook for Poverty Reduction Strategies, Chapter 16, PP: 2.
- Baker, Judy. (2009) "Meeting the Challenge of Urban poverty and Slums", The World Bank, PP: 10-19.
- Fay, Marianna. (2005) "The Urban Poor in Latin America" The World Bank, Washington, D.C, PP: 2.
- He, S., Liu, Y., Wu, F., & Webster, C. (2008). Poverty incidence and concentration in different social groups in urban China, a case study of Nanjing. Cities, 42(1), 040-014.
- Masika, Rachel. Dehaan, Arjan Baden, Sally. (2001) "Urbanization and Urban Poverty: A Gender Analysis", Bridge, PP16.
- Moser, Caroline. Gate, Micheal. (1996) "House and Helen Cireia", Washington, D.c, PP:9
- Ravallion, Martin. (2001) "On the Urbanization of Poverty" Development Research Group World Bank, Washington DC, USA.
- Ren, C. (4100). Modeling poverty dynamics in moderate-poverty neighborhoods: a multi-level approach (Doctoral dissertation, The Ohio State University).
- Oliver.Paul. A .(2008) City Leadership: At the Heart of the Global Challenge ·GLOBALASIA ·Vol.3 ·No.3 ·pp.21-24
- Simler, kenneh. Harrower, Sarah. Massigarela, Claudio. (2003) "Estimating Poverty Indices From Simple Indicators Surveys, PP:1.
- Spoor, Max Institute of Social Studies The Hague, the Netherlands. (2005) "Globalisation, POVERTY AND CONFLICT, PP:12.
- Talen, Emily. (2002) the Social Goals of New Urbanism. Housing Policy Debate, Vol. 13, No. 1, and pp.165-188
- United Nations Population Fund "UNFPA". (2007) "State of world population 2007 unleashing the Potential of Urban Growth, PP:4.